

Bilim Düşünce ve Sanatta

CİZRE

(Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri)

Editör
M. Nesim Doru

İstanbul–2012

Mervanîler Devrinde Cizre

Yusuf Baluken-Mardin Artuklu Üniversitesi

Abstract

Cizre in Marwanid Period

Cizre is undoubtedly one of the most important cities of Marwanid which reigned between the years of 983 and 1085. It was the inhabited region of Kurdish tribes Bukhti (Boti), Bashnawi (Bejnevi), and Mihrani (Mirani) whose descendants are still alive. In this city, Christian Armenians, Syrians and Jewish people would live there. Marwanid sultans would have the governing experience in Marwanid cities before being ruler. One of these cities was Cizre. Three of the Sultans of Marwanid minted coins in their names. Also, they developed public facilities in the city. During this period, one of the famous Nizamiya Madrasas was built up. Many scholars lived here.

Giriş

*Benî Mervân*¹ (Mervânogulları), *Âl-ı Mervân*² (Mervân Ailesi) veya *el-Mervâniyye Mulûku Diyârbekir*³ (Diyarbakir Mervânî Hükümdarları) gibi isimlerle isimlendirilen bu hanedan mensupları 983-1085 yılları arasında Kuzey Mezopotamya'da hüküm süren bir İslâm hanedanıdır. Mervânîler'in etnik kimliği ile ilgili bilgi veren kaynaklar onları Kürtler'in Humeydî aşiretinin⁴ Çehârbuhtî⁵ koluna mensup göstermektedir. Mervânîler'in hâkim oldukları bölge ise ortaçağda Zevezân diye adlandırılan geniş bir coğrafyadır. Sınırları güneyde Musul'un hemen kuzeyinden başlayıp Ahlât hududuna, doğuda Azerbaycan'ın Selâm şehrine, batıda Diyarbakir'e kadar uzanan bu coğrafya geniş bir alanı kapsamaktadır. Büyük bir kısmı dağlık olan ve tarıma elverişli ovaların hemen hemen hiç olmadığı bu coğrafya *Humeydî*, *Lârî*, *Hezbânî*, *Mihrânî*, *Hakkârî*, *Buhtî*, *Beşnevî*, *Çûpî* ve *Millî* gibi önemli Kürt aşiretlerini barındırmaktaydı.⁶

Mervânîler'in de mensup olduğu millet olan Kürtler, Cizre ve civarında Abbasîler döneminden beri idarecilik yapmaktaydılar.⁷ Nitekim bu dönemin ünlü coğrafya bilgini İbn Vâzih el-Yakubî (ö.

¹ İbnu'l-Ezrak el-Fârikî, Ahmed b. Yusuf b. Ali (ö. 577/1181'den sonra), *Târihu'l-Fârikî*, (Thk.: Bedevî Abdullatif Avâd) Beyrut, 1974, 59; İbnu'l-Esîr, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XI, (Thk.: Ömer Abdusselâm Tedmûrî) Beyrut, 2006, VII, 435.

² Yâkût el-Hamevî, Şihâbeddîn Yâkût b. Abdillâh, (ö.626/1129), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-VII, Beyrut, 1995, V, 202.

³ İbnu'l-Adîm, a.g.e., IX, 1279.

⁴ Rûzrâverî, Zahiruddîn Ebû Şucâ' Muhammed b. el-Hüseyn (ö. 488/1095), *Zeylu Tecâribi'l-Umem*, I-VII, (Thk.: Ebu'l-Kâsum İmâmî) Tahrân, 2001, VII, 106; İbnu'l-Esîr, VII, 402.

⁵ İbnu'l-Ezrak'ın eserinin elyazma nüshasında müstensih tarafından noktasız bir şekilde yazılan ve *Cîm* harfi yerine *Hâ* şeklinde okunarak *Hârbuhtî* şeklinde yayınlanan bu ismin doğrusu *Çârbuhtî*'dir. Nitekim İbnu'l-Ezrak'ın kaydettiği ismin doğrusu da *Çehârbuhtî*'dir. Nitekim ikisinin de ifade ettiği anlam aynıdır. Krş. İbnu'l-Ezrak, *Târihu Meyyâfârikîn*, (Yzm.) British Museum, Or. 5803, 121^a; a.y., *Târihu'l-Fârikî*, 49; İbnu'l-Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, III, 1130.

⁶ İbn Havkal en-Nasîbî, Ebu'l-Kâsum Muhammed, *Sûretu'l-Ard*, (Thk.: J. H. Kramers) Leyden, 1938, 215, 370; Silefi, a.g.e., 376-377; İbnu'l-Ezrak el-Fârikî, *Târihu Meyyâfârikîn ve Âmid*, (Kısmu'l-Artukiyyin), (Thk.: Ahmed Savran) Erzurum, 1994, 115; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, 158.

⁷ İbnu'l-Esîr el-Cezerî, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XI, (Thk.: Ömer Abdusselâm Tedmûrî) Beyrut, 2006, IX, 425.

292/905) Cizre'yi *Cezîretu'l-Ekrâd* (Kürtler'in Cezire'si) ismiyle anmaktadır. Bu bilgiyi aktaran İzzeddîn İbn Şeddâd (ö. 684/1285) ise bu şehrin Cezîretu İbni Ömer olduğunu, Kürtler'in bu şehirde yoğun bir nüfusa sahip olduklarını ve sürülerine otlak bulmak için Cizre dolaylarına geldiklerinden dolayı şehrin bu isimle isimlendirildiğini ifade eder.¹ Cizre bölgesinin önde gelen aşiretlerinden Buhtî/Bohtî Kürtleri'nin hâkimiyet alanları çoğu zaman kuzeydeki Zevezân (Zozan) bölgesine kadar uzanıyordu. Zevezân bölgesi Ermenistan Dağları, Ahlât, Azerbaycan, Diyarbekir ve Musul bölgesi arasında kalan güzel bir coğrafyaya sahiptir. Tarih boyunca Kürtler'in Ermeniler'le birlikte yaşadıkları bu coğrafyada sağlam yapıda ve ihtişamlı çok sayıda kale mevcuttu. Bunların bir kısmı Beşnevî Kürtleri'ne aitken bir kısmı da Buhtîler'e aitti. Buhtîler'e ait olanlar aynı zamanda aşiretin idare merkezi olan Curzakîl (Gurgil)'in yanı sıra Atîl, Allos, Bâz el-Hamrâ, Elkî, Ervah, Bahûha, Berho, Kinkiver, Nîrve ve Hevşeb/Hoşeb gibi önemli kalelerdir.²

Mervânîler'in Kuruluş Dönemi

Zevezân bölgesinin en önemli Kürt aşiretlerinden biri olan ve daha sonra Cizre şehrinin de içerisinde bulunduğu bölgenin hâkimleri olan Humeydî aşiretinin Çehârbuhtî koluna mensup Bâz³ lakablı Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Dostek tarih sahnesine çıktı. Önceleri Hîzân ve Ma'den bölgesindeki Bahismî Dağları'nda yaşayan Bâz, sahibi olduğu koyun sürülerini otlatırdı. Çok misafirperver ve cömert biri olan Bâz, sahip olduğu sürüden koyunlar keser ve onlardan insanlara ikram ederdi. Öyle ki cömertliğinin ünü her tarafa yayıldı ve etrafında da çok sayıda insan toplanmaya başladı. Bâz çoğunlukla Hîzân ve Ma'den arasındaki bölgede kalırdı. Bir süre sonra etrafına topladığı kimselerle yol kesicilik yapmaya başladı. Daha sonra da Diyarbekir bölgesine akınlar düzenledi. Bu sefer sonucunda ele geçirdiği malları adamlarına dağıttı. Bu nedenle de etrafındaki adamların sayısı gün geçtikçe arttı. Civar yerlerdeki devlet büyükleriyle ilişkiler kurmaya başladı. 12 Zilkade 367 (22 Haziran 978) tarihinde Şîî Büveyhîler'in emîri Adududdevle, Musul'u Hamdânîler'den aldığı anda, Bâz arkadaşı olan Büveyhî komutanı Ebû Harb Ziyâr b. Şehrâkûyeh'in aracılığıyla Adududdevle'nin huzuruna vardı. Adududdevle onun heybetini görünce endişelendi ve onu ortadan kaldırmak için fırsat kolladı. Onun bu niyetini sezen Bâz ise hemen huzurdan çıkarak kaçtı. Adududdevle onun peşine adam taktıysa da yakalayamadı.

Bölgedeki nüfuzunu artırmak amacıyla askeri seferler yapmaya başlayan Bâz, ilk seferini 368 (978-979) yılında Ermenistan'a doğru düzenledi ve Erciş şehrini ele geçirdi. Burası Bâz'ın ilk fethettiği yerdı ve bu seferde onun en büyük yardımcısı ise Cizre bölgesinde yaşayan önemli aşiretlerden bir olan Beşnevî (Bejnevî) aşireti oldu. Büveyhî hükümdarı Adududdevle Şevval 372 (Mart/Nisan 983) tarihinde ölünce, Bâz'ın bölgedeki siyasi gücü arttı. Bâz artık kendisini hükümdar olarak tanıtmaya başladı. Büveyhîler'in zayıfladığı bu dönemi kendisine fırsat bilen Bâz, kısa sürede sınırlarını genişletmeyi başardı. Van/Erciş'ten Cizre ve Musul'a kadar olan bu coğrafyayı hâkimiyeti altına aldı.⁴

Bu arada Büveyhî komutanı Ebu'l-Kâsım Sa'd el-Hâcib, Bâz'a karşı kaybedilen savaşın intikamını almak için 373 (984) yılında Musul'a gitti. Şehre girer girmez vali Ebu'l-Mutarri'î tutukladı ve zindana attı. Ardından Sa'd el-Hacib hazırladığı ordu ile Bâz'ın ülkesine doğru yola çıktı. Bâz'ın askerleriyle Kevâşâ'ya bağlı Hâbüru'l-Hüseyniyye yakınlarındaki Bâcullâyâ'da karşılaştı. Aralarında çok şiddetli bir savaş meydana geldi. Büveyhî ordusu tekrar yenildi ve Bâz çok sayıda Deylemî askerini öldürdüğü gibi bir kısmını da esir aldı. Bu savaşta Beşnevî aşireti yine Mervânîler'in yanında yer aldılar. Savaşın sona Sa'd el-Hâcib Musul'a doğru kaçtı. Bâz da Büveyhî ordusunun peşine düştü. Musullular Sa'd'a ve Büveyhîler'in kötü yönetimine isyan ettiler. Bunun üzerine Sa'd canını kurtarmak için Tikrî'te gitti ve Samsâmuddevle'ye durumu bildirdi. Bu arada da Bâz, Musul'a girdi ve şehri ele geçirdi. Hapiste bulunan eski vali Ebu'l-Mutarri'î salıverdi ve kendisine vezir tayin etti. Bâz, Büveyhî ordusunu ardarda yenilgiye uğratınca şanı yüceldi. Vergi gelirleri arttı. Yağmacı bir lider olmaktan çıktı ve sultan payesine erişti. Bağdat'a girip Büveyhîler'i

¹ İbn Şeddâd, İzzeddîn Muhammed b. Ali (ö. 684/1285), *el-A'lâk el-Hatîra fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, (Thk.: Yahya Zekeriyâ Abbâre) Dımaşk, 1978, III/1, 7.

² Yâkût el-Hamevî, Şihâbeddîn Yâkût b. Abdillâh, (ö.626/1129), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-VII, Beyrut, 1995, III, 158.

³ Kürtçe'de Şahin anlamına gelen bu lakap muhtemelen çevikliği ve atılganlığından esinlenerek Bâz'a verilmiştir. Bkz. Yûsuf Diyâuddîn Paşa, *el-Hediyyetu'l-Hamîdiyye fî'l-Luğati'l-Kurdiyye*, İstanbul, 1894, 17.

⁴ Rûzrâverî, *a.g.e.*, VII, 106; İbnu'l-Ezrak, *a.g.e.*, 50-52; İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, VII, 401-403.

ortadan kaldıracağını söylemeye başladı.¹ Musul'un ele geçirilmesi 373 yılının sonlarında (984 yılı ortasında) gerçekleşti. Bâz, bu şehirdeki hâkimiyetine meşruiyet kazandırmak amacıyla da aynı sene içerisinde Musul'da kendi adına sikke bastırdı.²

Bâz lakaplı el-Hüseyn b. Dostek'in 373/983 yılında
Musul'da kendi adına bastırdığı gümüş sikke

Bu durum Büveyhî hükümdarını oldukça çok rahatsız etti. Samsâmuđdevle Bâz'ın Musul'u aldığı görünce veziri İbn Sa'dân ile görüştüktan sonra Bâz'ın eski arkadaşı olan Ziyâr b. Şehrâkuyeh'i iyice donatılmış bir ordu ile Bâz'a karşı sevketti. İki ordu karşılaştınca Ziyâr eski arkadaşı Bâz'a elçi göndererek Samsâmuđdevle'ye boyun eğmesini ve onun idaresi altına girmesini istedi. İstenilenleri yaptığı takdirde elindeki yerlerin kendisine ikta olarak verileceğini bildirdi. Fakat Bâz istenilenleri yapmadı. Bu arada Ziyâr'a destek için Şükr adındaki bir Türk komutan askerleriyle geldi ve Büveyhî ordusuna katıldı. Tikrît'te bulunan Hâcib Sa'd da Büveyhî ordusuna katılanlar arasındaydı. Safer 374 (Temmuz/Ağustos 984) tarihinde iki taraf karşılaştı. Savaş Bâz'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Askerlerinden ve akrabalarından çoğu esir alındı. Esirler Bağdat'a götürülerek teşhir edildi. Böylece Musul tekrar Büveyhîler'in eline geçmiş oldu.³

Savaştan sonra Ziyâr, Musul'un dışındaki bir yerde karargâh kurdu. Sa'd el-Hâcib ise beraberindeki çok sayıdaki askerle doğudaki Cizre'ye doğru hareket etti. Bir diğer birliği de Nusaybin'e gönderdi. Bâz ise etraftan askerler toplayarak Diyarbekir'e doğru hareket etme düşüncesindeydi. Bu esnada Büveyhî veziri İbn Sa'dân, Hamdânî hükümdarı Sa'duddevle'ye bir mektup göndererek babasının topraklarını tekrar almak istiyorsa Bâz Diyarbekir'e ulaşmadan önce askerlerini alıp bu bölgeye hareket etmesini söyledi. Bunun üzerine Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn el-Mağribî komutasındaki Hamdânî ordusu Meyyâfârikîn (Silvan)'e gitti. Ancak uzun süre şehri kuşatmasına rağmen herhangi bir sonuç alamadı ve çok sayıda kayıp vererek Halep'e geri döndü. Sa'd el-Hacib bu durumu görünce Bâz'ı ortadan kaldırmak için bir suikast planı hazırladı. Askerleri arasından birini Bâz'ın bulunduğu çadıra gönderdi. Uykuda olan Bâz'ın ayağına başı sanarak bir kılıç darbesi indirdi ve kaçtı. Bâz aldığı yaradan ötürü uzun süre eziyet çekti. Hasta olduğu bu dönemde de Sa'd bir yolunu bulup onu öldürmek istediye de yine başarılı olamadı. Büveyhî komutanı Şükr beraberindeki Türk askerlerle birlikte Nusaybin'e doğru yola çıkmıştı. Amaçları Cizre tarafından gelen Sa'd'la birlikte Bâz'ı iki taraftan sıkıştırmaktı. Ancak Şükr'ün ordusunda yer alan Türk askerler ona zorluk çıkardılar. Bâz, eski arkadaşı Ziyâr'a elçi göndererek barış talebinde bulundu. Ziyâr, Sa'd'ın barışa yanaşmasını beklemeden Bâz'la barışa oturdu. Sa'd bütün teşebbüslerinin boşa çıktığını görünce o da barışa yanaştı. 374 (984) yılında yapılan anlaşmaya göre Diyarbekir'in tümü ve Tûr Abdîn Dağı'nın batısından itibaren bütün topraklar Bâz'a egemenliğine girdi.⁴

¹ Rûzrâverî, *a.g.e.*, VII, 108; İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, VII, 402.

² Nicolas M. Lowick, "Oriental Hoards", *Coin Hoards*, London, 1980, V, 81.

³ Rûzrâverî, *a.g.e.*, VII, 109; İbnu'l-Ezrak, *a.g.e.*, VII, 53; İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, VII, 405.

⁴ Rûzrâverî, *a.g.e.*, VII, 109-110; İbnu'l-Ezrak, *a.g.e.*, 53-54; İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, VII, 405-406.

Büveyhî hükümdarı Samsâmuđdevle 379 (989) yılında ölünce yerine Bahâuđdevle geçti. Bu arada yaşanan otorite boşluğundan yararlanan Hamdânî emirleri Ebû Tâhir ve Ebû Abdillâh el-Hüseyn Musul'u ele geçirmek için harekete geçtiler ve şehre hâkim oldular.¹ Bunun üzerine Bâz'ın Musul'u ele geçirme arzusu tazelandi. Bâz, Musul halkına mektup gönderdi. Halkın bir kısmı olumlu cevap verince Bâz şehre doğru hareket etti ve şehrin doğusunda karargâh kurdu. Hamdânî emirleri şehri savunma konusunda zayıf düşünce Ukaylî emiri Ebu'z-Zevvâd Muhammed b. el-Müseyyeb'i yardıma çağıldılar. Ukaylî emiri onlardan Cizre, Nusaybin, Beled ve daha başka bazı yerleri istedi. Hamdânîler onun bu isteklerini kabul ettiler. Bunun üzerine kardeşlerden Ebû Tâhir Musul'da kalırken Ebu Abdillâh ve Ukaylî askerleri Bâz'la savaşmak için harekete geçti. 380 (980) yılı girdiğinde Hamdânî askerleri ve Ukaylîler'den oluşan ordu Beled şehrinde Dicle'yi geçerek Bâz'ın bulunduğu yere geldiler. Ancak Bâz'ın bu durumdan haberi yoktu ve bu esnada Musul'u gözetliyordu. Bâz, onların Dicle'yi geçtiği haberini alınca pusuya düşmemek için beraberinde Beşnevî (Bejnevi) aşiretinin de yer aldığı 6000 kişilik ordusuyla Tûr Abdîn bölgesindeki dağlık alana çekildi. Askerlerine dağın yamaçlarındaki gölgeliklere sığınmalarını emretti. Bâz'ın askerleri istenilen manevrayı yapamayınca orduda kargaşa çıktı. Bu kargaşa esnasında Bâz'ın hacibi Arûsu'l-Hayl diye tanınan Abdullah öldürüldü. Bâz buna çok üzüldü. Bu üzüntü ile savaşmaya devam eden Bâz, bir attan diğerine geçmeye çalışırken yere düştü ve köprücük kemiğini kırdı. Savaş ise tüm şiddetiyle devam ediyordu. Bu esnada yeğeni Ebû Ali Hasan b. Mervân, Bâz'ın durumunu gördü ve yardımına gelerek onu atına bindirmek istediye de başaramadı. Ebû Ali b. Mervân, Bâz'ı orada bırakarak beraberindeki 500 süvariyle dağlık alana doğru çekildi. Ukaylîleri onlara engel olmaya çalıştılsa da Ebû Ali ve beraberindeki askerler kendilerini kurtarmayı başardılar. Bâz cesetlerin arasında ve ölmek üzereydi. Ukaylî Arapları'ndan Benî Hassân'a mensup biri onu tanıdı ve hemen Bâz'ı öldürdü. Kafasını Hamdânîler'e götürdü. Bundan ötürü de büyük bir ödül aldı. Sonra da gövdesini onlara gösterdi. Hamdânîler Bâz'ın ellerini ve ayaklarını kestiler. Gövdesini de Musul'da yönetim binasının önüne astılar. Şehir halkı ayaklanarak daha önce kendilerine iyilikleri dokunan bu hükümdara böyle davranılmasına karşı çıktılar. Ardından cesedi bulunduğu yerden indirdiler, kefenlediler ve cenaze namazını kılarak defnettiler. Musullular Bâz için büyük matem törenleri düzenlediler. Bâz'ın öldürüldüğü tarih ise 14 Muharrem 380 (13 Nisan 990) di.²

Mervânoğulları Dönemi

Bâz, Musul'da yaptığı bu savaşta öldürülünce yönetim eniştesi Mervân b. Kek'in çocuklarına geçti. Mervân aslen Siirt ile Maden arasındaki Kurmâs Köyü'ne³ mensup olup bu köyde değirmencilik yapan birisiydi. Bu aile Kurmâs'ın ileri gelen ailesiydi. Mervân, Bâz'ın kız kardeşi Fehm ile evlendi ve bu evliliğinden dört erkek ve bir de kız çocuğu oldu. Bâz civar yerlerdeki yerleşim yerlerine akınlar düzenlemeye başlayınca da Mervân'ın oğulları dayılarının ordusuna katıldılar ve bir an olsun yanından ayrılmadılar. Bâz'ın öldürülmesi üzerine ise yerine en büyük yeğeni ve Mervânî Devleti'nin asıl kurucusu diyebileceğimiz Ebû Ali el-Hasan b. Mervân geçti. Bâz'ın öldürüldüğü savaşta Kürtler yenilince Ebû Ali orduyu topladı ve Hamdânîler'in peşine düştü. Onları çok kötü bir şekilde mağlup etti ve ordularını yağmaladı. Birçok askerlerini de öldürdü. Ardından beraberindeki askerlerle birlikte Hasankeyf'e gitti. Nitekim Bâz'ın Deylemî asıllı eşi burada ikamet ediyordu. Kale kapısına vardığında dayısının onu önemli bir iş için gönderdiğini söyledi. Kale kapıları açılıp içeri girince de Bâz'ın eşine gerçeği anlattı ve içinde bulundukları durumun hassaslığını ifade etti. Ardından adamlarından bir kısmını Hasankeyf'e yerleştirdikten sonra buradan ayrılarak daha önce Bâz'ın yönetiminde bulunan kaleleri kontrolü altına aldı ve bu yerlere güvendiği adamlarını yerleştirdi. Âmid başta olmak üzere bölgedeki belli başlı şehir ve kalelere hâkim oldu. Daha sonra da Meyyâfârikîn'e gitti ve 380/990 yılında Meyyâfârikîn'e girdi. Bir süre sonra da dayısının Deylemî eşi ile evlendi.⁴

¹ İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, VII, 430.

² Rûzrâverî, *a.g.e.*, VII, 211-213; İbnu'l-Ezrak, *a.g.e.*, 57-58; İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, VII, 434-435.

³ Burası bugün Siirt'in Şirvan ilçesine bağlı İncekaya Köyü'dür. Kormas uzun yıllar önemli bir idare merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar da bu önemini muhafaza etmiştir. Bkz. eş-Şirvânî, Emîr Sâlih Beg bin Han Budâk, *Târihu'l-Ensâb*, (Thk.: Tahsîn İbrâhim Doskî) Duhok, 2005, 55-61.

⁴ İbnu'l-Ezrak, *a.g.e.*, 59-60.

Mervânîler'in bu yeni hükümdarı Cizre şehrindeki hakimiyetini meşru kılma amacıyla bu şehirde gümüş sikkeler bastırdı.

el-Hasan b. Mervân, el-Cezîre, 384/994, 3.6 gr., 24.5-26 mm.

el-Hasan b. Mervân, el-Cezîre, 384/994, 3.5 gr., 25-28 mm.

el-Hasan b. Mervân, el-Cezîre, 385/995, 5.6 gr., 26.5-27.5 mm.

Ebû Ali, 4 Zilkade 387 (8 Kasım 997) tarihinde Bâbu'l-Mâ (Dicle Kapısı)dan şehre girerken Ebû Tâhir Yûsuf b. Dimne isimli biri tarafından öldürüldü.¹ Ebû Ali'nin öldürülmesinden üç gün sonra, daha önce Cizre valiliğinde bulunan kardeşi Mumehhiduddevle Saîd, Meyyâfârikîn'e gelerek Mervânîler'in tahtına geçti.² Mumehhiduddevle daha önce valilik de yaptığı Cizre şehrinde ağabeyi gibi kendi adına para bastırdı.

¹ Stephanos von Taron, *Armenische Geschichte*, (Terc.: H. Gelzer-A. Burckhardt) Leibzig, 1907, 203; İbnu'l-Ezrak, *a.g.e.*, 72-78; İbnu'l-Esîr el-Cezîrî, *a.g.e.*, VII, 436.

² İliya en-Nasîbî (ö. 438/1046), *Târihu İliya Bar Şînâyâ*, (Terc.: Yusuf Habbî) Bağdad, 1975, 200-201; İbnu'l-Ezrak el-Fârikî, *a.g.e.*, 79; İbnu'l-Esîr el-Cezîrî, *a.g.e.*, VII, 436.

Mumehhidudevle Ebu Mansur, el-Cezire, 392/1002, 4.83 gr.

Mumehhidudevle, damgasmanlığını da yürüten Şervin b. Muhammed isimli danışman tarafından valisi olduğu Hettâh'da yapılan bir şenliğin akabinde 5 Cemâziye'l-Üla 401 tarihinde katledildi.¹ Şervin b. Muhammed hemen Meyyâfirikîn'e geçip şehri ele geçirdi ve hükümdarlığını ilan etti. Ardından da adına sikke bastırdı.² Ancak bu durum fazla sürmedi. Zira Mervânîler'in Siirt valisi olan ve Mumehhidudevle'nin küçük kardeşi Nasruddevle, Erzen valisi Hoca Ebu'l- Kâsim el-İsfahânî'nin de yardımları sayesinde idareyi Şervin'den geri aldı. Daha sonra da Şervin ve adamlarını öldürerek kardeşinin intikamını aldı.³

Nasruddevle tahta geçip hükümdarlığını ilan edince komşu ülkelerin hükümdarları tebrik amacıyla elçi heyetleri gönderdiler bunlar içerisinde Mısır Fâtımî halifesi, Bağdat Abbâsî halifesi ve Bizans hükümdarı II. Basil'in elçileri vardı.⁴

Nasruddevle dönemi Mervânîler'in her alanda altın çağını yaşadıkları dönemdir. Nasruddevle kardeşi Mumehhidudevle gibi ilk olarak başkenti Meyyâfirikîn'i ve diğer önemli şehirleri tamir ve inşa etmekle işe başladı. Bu amaçla Meyyâfirikîn şehir surlarını tamir ettirdiği gibi şehrin dışında daha sonraları kendi adıyla anılacak olan Nasriyye şehrini kurdu. Bu şehirde hükümdar sarayı ve hamedan menapları için evlerin yanı sıra bahçeler, su dolapları, kanallar, cami, saat kulesi, han, hamam, bimaristan ve köprü gibi kamu hizmeti sunacak eserler inşa ettirdi. Âmid surlarında birçok burcu yeniden inşa veya tamir ettirdi. Şehirde bir mesaid inşa ettirdi.⁵ Öte yandan Mervânîler'in en önemli şehirlerinden biri olan Cizre şehir surlarında da tamirler yaptırdı. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Cizreyi ziyaret eden J. G. Taylor şehir kapılarında Bab el-Tor'un üzerinde güzel bir Küffî hat ile Hicri beşinci yüzyıla aiet bir kitabenin var olduğunu ve kitabede de "*İzz el-İslâm Sa'du'd-Devle Ebnü (Nasr) Ahmed bin Mervân*" şeklinde bir ifadenin yer aldığını kaydetmektedir.⁶

Nasruddevle kendi hükümdarlığı döneminde Cizre'de sikke bastırdı. Bu sikkelerden 410/1019 ve 412/1021 tarihli iki tane dirhem İstanbul Arkeoloji Müzesi Sikke Kahinesinde 896 ve 897 numarada kayıtlıdır.⁷ Öte yandan biri 412/1021 tarihli ve diğeri ise tarihsiz olan iki tane dirhem ise British Museum sikke koleksiyonunda mevcuttur.⁸

421/1030 yılında Ukayfî emiri Karvâş ile Mervânî hükümdarı Nasruddevle'nin de araları bozulmuştu. Bunun nedeni ise gaydu; Nasruddevle Karvâş'ın kızı Seyyide ile evliydi. Sarayının

¹ İlyas en-Nasibî, *Târîh*, 204; İbnü'l-Ezrak, a.g.e., 87-90; İbnü'l-Esr, a.g.e., VII, 437; Blum, a.g.m., 66-67.

² Stephan Heidemann, "A New Ruler of the Marwanid Emirate in 401/1010 and Further Considerations on the Legitimizing Power of Regicide", *ARAM*, 9-10 (1997-1998), 599-617.

³ İbnü'l-Ezrak, a.g.e., 93-103; İbnü'l-Esr, a.g.e., VII, 437; Blum, a.g.m., 67-68.

⁴ İbnü'l-Ezrak, a.g.e., 109-110.

⁵ İbnü'l-Ezrak, a.g.e., 107-108, 141; Max von Berchem, "Arabische Inschriften Aus Armenien und Diyarbakr", *Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen Philologisch-Historische Klasse*, IX, Berlin, 1907, 129-132; Max von Berchem ve Josef Strzygowski, *Amida*, Heidelberg, 1910, 22-30.

⁶ J. G. Taylor, "Travels in Kurdistan with notices of the Eastern and Western Tigris and Ancient Ruins in their Neighbourhood", *The Journal of the Royal Geographical Society*, XXXV, London, 1865, 51.

⁷ İsmail Galib, *Müze-i Hümayun Mevkûlât-ı Kadime-i İslamiyye Katalogu*, Kostantiniyye, 1312, II, 368.

⁸ Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, Additions to the Oriental Collection 1876-1883 Part I Additions to vols. I-IV*, London, 1889, IX, 273.

bitişğinde onun için bir ev ve bir bahçe yaptırmıştı. Ona çok iyi davranıyordu. İşte bu yıl Mısır'dan Üstaz Ferec isimli biri beraberinde eşi görülmemiş güzellikte bir cariye ile Meyyâfârikîn'e gelmişti. Nasruddevle bu cariye ile evlenince eşi Seyyide çaresiz bu duruma katlandı.¹ Bunu haber alan Karvâş, Nasruddevle'ye haber salarak kızını göndermesini istedi. Nasruddevle de Seyyide'yi Musul'a gönderdi. Bu esnada Mervânîler'in Cizre valisinin oğlu da Musul'a kaçıp Karvâş'a sığınmıştı. Cizre'yi Mervânîler'den alması için onu teşvik ediyordu. Bunun üzerine Karvâş, Nasruddevle'ye haber göndererek kızının mehri olarak 20000 dinar parayı ve nafaka olarak da Cizre'yi istediği gibi Nusaybin'in de kardeşi Bedrân'a verilmesini istedi. İki taraf arasında elçiler gidip geldi. Fakat görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Bunun üzerine Karvâş bir birliği Cizre'yi kuşatması için sevketti. Karvâş kardeşi Bedrân'ı da başka bir birlikle Nusaybin'i kuşatması için gönderdi. Bedrân Nusaybin'i kuşattı. Aradan bir süre geçtikten sonra da Karvâş kardeşine destek vermek için Nusaybin'e geldi. Fakat Ukaylîler ne Nusaybin'i ve ne de Cizre'yi almayı başardılar. Karvâş bu girişimden başarısız çıkınca ordusundaki Arap ve Kürt askerlerini memleketlerine dağıttı. Bedrân ise kardeşinin ordusunu dağıttığını görünce hemen Meyyâfârikîn'e Nasruddevle'nin yanına giderek ondan Nusaybin'i istedi. Nasruddevle Nusaybin'i ona verdiği gibi Karvâş'ın kızının mihri olarak 15000 dinar verdi ve böylece iki taraf arasında barış yapıldı.²

423/1032 yılında Nasruddevle'nin Cizre naibi yanına aldığı 10000 kişilik orduyla Cizre ve civarındaki Ermeniler'in üzerine yürüdü. Onlara baskınlar düzenledi ve mallarını yağmaladı. Daha sonra da Cizre'ye geri döndü.³

Nasruddevle döneminde Mervânî topraklarına yapılan en önemli saldırı Selçuklu akınlarıdır. Nitekim 434 (1042) yılında Tuğrul Bey, Boğa, Anasıoğlu, Göktaş ve Mansûr isimli komutanları öncülüğündeki 10000 süvariden oluşan orduyu Mervânî ülkesine doğru sevk etti. Bu ordu önce Azerbaycan'a ardından Ermenistan'a girdi. Selçuklu ordusunun bölgeye geldiğini haber alan Bizanslılar da kendi sınırlarını korumak için tedbir aldılar. Ancak Selçuklu ordusu önce Zevezân bölgesine girdiler ve ardından da Cizre'yi kuşattılar. Mansûr bin Kızıoğlu isimli komutan Cizre'nin doğu tarafında karargâh kurdu. Bunun üzerine Cizre o esnada Mervânîler'in Cizre valisi Süleyman bin Nasruddevle barış yapmak için Mansûr'a bir elçi gönderdi. İki taraf arasında anlaşma sağlandı. Anlaşma gereğince Mansûr askerleriyle birlikte o sene kış bitinceye kadar Cizre ve civarında kalacaktı. Kış mevsimi bitince de diğer Oğuz askerlerinin yanına Şam'a gidecekti. Anlaşma sağlandıktan sonra Süleyman, Mansûr'u şehre davet etti ve onun şerefine bir ziyafet verdi. Fakat Mansûr şehre girer girmez onu tutukladı ve zindana attırdı. Bu durumu gören Oğuz askerleri civar yerlere kaçtılar. Bu durumu haber alan Ukaylî emiri Karvâş ise Fınik Kalesi'nin idarecisi olan Beşnevî Kürtleri ve Mervânî hükümdarı Nasruddevle'nin askerlerini de yanına alarak Oğuz askerlerinin peşine düştü. Onlara yetiştiler ve iki taraf arasında büyük bir savaş meydana geldi. Oğuzlar yağmalar sonucunda ele geçirdikleri malları vermeyi teklif ederek aman diledilerse de bu talepleri reddedildi. Bunun üzerine Oğuz askerleri Nusaybin ve Sincâr taraflarına giderek buraları yağmaladılar. Bir süre sonra tekrar Cizre'ye geldiler ve şehri ikinci kez kuşattılar. Daha sonra Diyarbekir bölgesine doğru yöneldiler ve Meyyâfârikîn'e saldırdılar. Kardâ, Bâzabdâ, Hasaniyye ve Fîşâbur şehirlerini yağmaladılar. Mervânîler şehir kapılarını kapattılar. Günlerce süren kuşatma esnasında Selçuklu askerleri Nasruddevle'nin askerlerine saldırdılar. Selçuklu askerlerine karşı koyamayan Nasruddevle, Oğuz askerlerine geri dönmeleri karşılığında 50000 dinar teklif ettiyse de onlar bunu kabul etmediler. Selçuklular, şehri kuşattılar ve Mervânî ordusu Âmid önlerinde tekrar yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Nasruddevle Selçuklular'a karşı Bizans hükümdarı Kostantin'den yardım istedi. Kostantin, Harbit isimli valisini ona yardıma gönderdi. Şehri kuşatmaya devam eden Selçuklu askerlerinin kendi içlerinde çıkan kargaşayı işiten Mervânîler şehirden çıkıp Selçuklu ordusuna saldırdılar. Bu arada Nasruddevle Cizrede zindanda bulunan Mansûr'u salıverdi ve Selçuklular'la barış yaptı. İbnu'l-Ezrak el-Fârikî (ö. 577/1181'den sonra), bu olayı Türkler'in

¹ İbnu'l-Ezrak el-Fârikî, *a.g.e.*, 121-122.

² İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *a.g.e.*, VII, 730

³ İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *a.g.e.*, VII, 755.

Mervânî topraklarında ilk defa görünmeleri olarak nitelendirir ve bu tarihten önce bölgede herhangi bir Türk varlığına rastlanmadığını ifade eder.¹

Buhtîler kısa bir süre içerisinde bulundukları Kuzey Mezopotamya coğrafyasının önemli siyasi aktörlerinden biri oldular. Mervânîler döneminde komşuları olan Beşnevî aşireti ile birlikte bölgenin siyasi hâkimiyetini belirleyebilecek düzeye erişmişlerdi. Nitekim 447/1055 yılında meydana gelen ve sonunda Mervânîler'in Cizre valisi Süleyman bin Nasruddevle bin Mervân öldürülmesine kadar varan şu olay bunun en önemli göstergesidir. Şöyle ki; Mervânî hükümdarı Nasruddevle Cizre ve civarını idare etmesi için oğlu Ebu Harb Süleyman'a vermişti. Süleyman cesur ve girişken bir idareciydi. Cizre'nin doğusunda bulunan birçok kaleyi elinde bulunduran Buhtî Kürtleri'nin emiri Mûsık bin Mucellî ile aralarında bir düşmanlık baş gösterdi. Fakat bir süre sonra Süleyman Mûsık'a elçi göndererek aralarındaki anlaşmazlığı düzeltti. Bu arada onu, Fınik Kalesi ve civarındaki birçok kalenin de hâkimi olan emir Ebu Tahir el-Beşnevî'nin kızı ile evlendirmek için uğraşlar sarfetti. Ebu Tahir, Süleyman'ın halasının oğluydu. Bu nedenle Süleyman'ın isteğini geri çevirmedi ve kızını Mûsık ile evlendirdi. Mûsık bu evlilikle birlikte Süleyman'ın dostluğuna karşı emin olunca Cizre'ye Süleyman'ın yanına gitti. Fakat Süleyman ona ihanet etti. Mûsık'ı tutukladı ve zindana attı. Bu esnada Bizans topraklarına doğru bir sefer için bölgeye gelmiş olan Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, Nasruddevle'ye haber göndererek Mûsık'ın saliverilmesi için aracılık yaptı. Ancak Nasruddevle Mûsık'ın öldüğünü söyledi. Bu haber Ebu Tahir el-Beşnevî'nin çok zoruna gitti ve Nasruddevle ve oğlu Süleyman'a haber göndererek onlara "Şayet onu öldürecekteniz neden benim kızımı bu iş için kullandınız ve benim için geride bir utanç bıraktınız?" diyerek yaptıkları bu çirkin işten dolayı onları kınadı. Bunun üzerine ondan korkan Süleyman, Ebu Tahir'in içeceğine zehir kattırarak onu öldürttü. Ebu Tahir'den sonra yerine oğlu Ubeydullah geçti. Süleyman onunla barış yapmak ve kendisi hakkında anlatılanları etkisiz bırakmak için Ubeydullah'a aşırı bir sevgi ve ilgi gösterdi. Bir araya gelip anlaşma yapmak için Ubeydullah, Fınik Kalesi'nden indi. Cizre'den küçük bir grup askerle kendisine doğru gelen Süleyman'ı öldürdü. Süleyman'ın ölümünü duyan ve üzülen babası Nasruddevle hemen diğer oğlu Nasr'ı, Süleyman'ın intikamını almak, Cizre ve civarındaki yerleri kontrol altına alması için büyük bir orduyla Cizre'ye gönderdi. Bu arada Musul hâkimi Ukaylî emiri Kureyş bin Bedrân da Süleyman'ın ölümünü fırsat bilerek Cizre'ye doğru harekete geçti. Buhtî ve Beşnevî Kürtleri'ne de destek vermeleri için elçi gönderdi. Her iki Kürt aşireti de Nasr'a karşı Kureyş'in ordusuna katıldılar. İki taraf karşılaştı ve çok sayıda insanın yaşamını yitirdiği bir savaş meydana geldi. İki taraf da direniyordu. Sonunda zafer Mervânî emiri Nasr'ın oldu. Kureyş bu savaşta ağır yaralandı. Nasr'ın Cizre'deki hâkimiyeti sağlamlaştı. Buhtî ve Beşnevî aşiretlerine elçiler göndererek onlarla aralarını düzeltmek istediye de onlar itaate yanaşmadılar.²

448 yılında Selçuklu sultanı Tuğrul Mervânî ülkesine doğru hareket etti. Bunu haber alan Nasruddevle içinde çok değerli malların bulunduğu hediyeler göndererek Tuğrul'u bu seferden vazgeçirmeye çalıştı. Fakat Tuğrul bundan vazgeçmedi ve Cizre'ye ulaşarak şehri kuşattı. Nasruddevle tekrar hediyeler gönderdi ve ülkesine zarar vermemesini istediye de Tuğrul Cizre'yi kuşatmaya devam etti. Bu esnada 20 kişilik bir Oğuz askeri birliği Cizre yakınlarındaki Umr Ekmun Manastırı'nı yağmalamak için harekete geçti. Bu manastırda 400 tane Nasturi rahip kalmaktaydı. Bu rahiplerden 120 tanesini boğazladılar. Geri kalanlar ise kişi başına altışar Mükk altın ve gümüşü fidyeye olarak vererek canlarını kurtardılar.³

Selçuklu İstilas ve Mervânîlerin Yıkılışı

478 yılında Fahruddevle bin Cüheyr Mervânîler'in elindeki Cizre'ye bir ordu gönderdi. Bu ordu Cizreyi kuşattı. Bu esnada şehrin ileri gelen ailelerinden Benî Vehbân/ Vehbânogulları, Mervânîler'e karşı isyan çıkardılar ve şehrin kapılarından Babu'l-Buveybe'yi içeriden açarak Selçuklu askerlerinin şehre girmesine yardım ettiler. Selçuklu askerlerinin şehre girmesiyle Mervânîler'in şehirdeki hâkimiyetleri sona erdi.⁴

¹ Azimî, *Azimi Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, (Terc.: Ali Sevim) Ankara, 1988, 3-4; İbnu'l-Ezrak el-Fârikî, *a.g.e.*, 160-161, İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *a.g.e.*, VII, 721-722.

² İbnu'l-Esîr el-Cezerî, VIII, 123-124.

³ İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *a.g.e.*, VIII, 143; Bar Hebraeus, *The Chronography of Gregory Abu'l-Faraj*, (Terc.: Ernest A. Wallis Budge) Amsterdam, 1976, I, 210.

⁴ İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *a.g.e.*, VIII, 300.

Mervânîler'in bölgedeki hâkimiyetleri bir asrı tamamladıktan sonra Melikşâh bu bölgeye hâkim oldu. Şevval 485 (Kasım-Aralık 1092) tarihinde Melikşâh'ın Bağdat'ta vefat ettiği Meyyâfârikîn'e ulaşınca şehir halkı içerisinde kargaşa çıktı. Şehir halkı Melikşâh'n yerine geçen oğlu Berkyaruk'a mektup yazarak şehri ona teslim etmek istediklerini söylediler. Fakat Berkyaruk henüz yönetim işlerini düzene koymakla meşgul olduğu için gelmekte gecikti. Selçukluların şehir yönetimiyle ilgilenmemeleri ve vali göndermemeleri üzerine bir grup Mansûr b. Mervân'ı çağırma teklifinde bulundu. Bu teşebbüsün başını ise Meyyâfârikîn'li şair Hasan b. Esed el-Fârikî çekti. İbn Esed şair ve nahivciliğinin yanı sıra siyasi yönüyle de Meyyâfârikîn'de dikkat çeken şahsiyetlerden biriydi. Onun sözünden çıkmayan öğrencileri ve taraftarları vardı. Taraftarları arasında gençler, cahil insanlar ve ayak takımı kimselerden oluşan kalabalık halk yığınları vardı. Bu esnada Irak'taki Harbî köyünde bulunan Mansûr, Melikşâh'ın öldüğünü duyunca Cizre'ye geldi ve şehri ele geçirerek buraya yerleşti. Mansûr İbn Esed'e haber gönderdi ve ona birtakım vaatlerde bulundu. İbn Esed de onun vaatlerini kabul ederek Mansûr'u Meyyâfârikîn'e davet etti. Mansûr geldi ve 486 (1093-1094) yılında idareyi ele aldı. Ardından İbn Esed'i de 'devleti diriltlen' anlamına gelen Muhyiddevle ünvanıyla kendisine vezir tayin etti. Bu arada kardeşi Melikşâh'ın ölümünü duyan Şâm ve civarının idarecisi Tâcuddevle Tutuş hemen harekete geçerek aralarında Rakka, Hâbûr, Rahbe ve Nusaybin gibi önemli şehirlerin de bulunduğu birçok yeri ele geçirdi. Çok sayıda insanın kanını dökmüştü. Mansûr'un Meyyâfârikîn'de tekrar yönetime gelmesini hoş karşılamayanlar şehir camisinde toplanıp Tutuş'a bir heyet göndermeyi kararlaştırdılar. Heyet Nusaybin'de bulunan Tutuş'un yanına vardı ve şehir idaresini devralması için ondan talepte bulundular. Bunun üzerine Tutuş beraberindeki Meyyâfârikîn'li heyetle beraber Âmid'e geldi. Bir süre sonra da Meyyâfârikîn önlerine geldi. Şehir halkı Meyyâfârikîn'i Tutuş'a teslim etti. Mansûr b. Mervân'ın ancak beş ay kadar süren bu ikinci hükümdarlığı Tutuş'un Rebû'l-Evvel 486 (Nisan 1093) tarihinde şehre girmesiyle sona erdi. Böylece Mervânîler'in bu bölgedeki hâkimiyeti tamamen sona erdi.¹

Cizre'ye dönen Mansûr burada idareci oldu. Ancak bir süre sonra Melikşâh'ın komutanlarından Çökürmüş, Cizre'yi istila etti ve Mansûr'u esir alarak bir Yahudi'nin evine hapsedti. Mansûr, bu Yahudi'nin evinde Muharrem 489 (Ocak 1096) tarihinde vefat etti. Eşi Sittunnâs, Mansûr'un cenazesini Cizre'den alıp Âmid'e getirdi. Burada sarayın tepesinde inşa edilen bir türbeye defnetti. Ardından da hacca gitti. Hac dönüşü Beşnevî diyarı olan Fınik'ta satın aldığı bir kiliseye kapanarak kendisini ibadete verdi.²

İlmî Faaliyetler

Nizâmülmülk 463 yılı Ramazan ayında Cezîretü İbni Ömer'e geldi. Muhammed b. Ali el-Ğâlibî es-Serahsî isimli şair şehir kapısında onun için bir şiir inşad etti.³ İslam dünyasının birçok şehrine Nizâmiye Medresesi kurmuş olan Nizâmülmülk, Mervânîler'in en önemli şehirlerinden biri olan Cizre'de bulunan çok büyük ve güzel bir şekilde bina edilmiş olan Nizamiye Medresesi'nin imar emrini de muhtemelen bu ziyareti esnasında vermişti.⁴

Ebu'l-Kâsım b. Ebî Ya'la, 7 Şaban 443 (14 Aralık 1051) tarihinde doğdu. Birçok âlimden hadis dinledi. İlim öğrenmek ve hadis dinlemek için Vâsıt, Basra, Kûfe, Ukberâ, Musul, Cizre ve Âmid gibi birçok şehri dolaştı. Âmid'de babasının öğrencisi Ebu'l-Hasan el-Bağdâdî'den Hilâf ilmi ve Hanbelî fıkına dair dersler aldı. Cerh-Ta'dîl, Künâ ve Ricâl konularında bilgi sahibiydi. Birçok âlimden kıraat okudu. 469/1076-1077 yılında Mekke'ye gitti. 469 yılı Zi'l-Ka'de ayının sonlarına (Haziran 1077) doğru vefat etti.⁵

¹ İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *a.g.e.*, 229-236.

² İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *a.g.e.*, 247; İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *a.g.e.*, VIII, 401.

³ Bâherzî, Ali bin Hasan (ö. 467/ *Dumyetu'l-Kasr ve Usretu Ehli'l-Asr*, (Thk. Muhammed Eltuncî) Beyrut, 1993 II, 836-839.

⁴ XIII. Yüzyılın ikinci yarısında bu medrese Radiyuddîn Medresesi veya Radaviyye diye de anılırdı. Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, Şihâbuddîn Abdurrahmân b. İsmâil (ö. 665/1266), *er-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn*, (Thk.: İbrâhim ez-Zîbek, Beyrut, 1997, I, 98; İbn Şeddâd, İzzeddîn Muhammed b. Ali (ö. 684/1285), *el-A'lâk el-Hatîra fi Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, (Thk.: Yahya Zekeriyâ Abbâre) Dimaşk, 1978, III/1, 214.

⁵ İbn Ebî Ya'la, Ebu'l-Hüseyn Muhammed (ö. 526/1132), *Tabakâtu'l-Hanâbile*, (Thk.: Abdurrahmân el-Useymin) Mekke, 1999, III, 435-438.

Ebu'l-Feth Ahmed b. Ali el-Cezerî aslen Cizre'lidir. 416/1025 yılında Meyyâfârikîn'de Kadı Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Yahya el-Attâr ed-Dineverî'den ilim okudu. 477/1084 yılında ise Halep'te bulunuyordu.¹

Ebu'l-Ğanâim Muhammed b. Ferec el-Fârikî es-Sülemî Ebu İshak eş-Şîrazî'nin talebelerinden biridir. Babası ile birlikte 440/1048 yılında Bağdat'a gitti. Şîrazî'den fıkıh eğitimi aldı. Daha sonra Diyarbekir'e geri göndü. Burada fıkıh dersleri vermeye başladı. Ardından Cizre'ye gitti ve burada hadis dersleri verdi. Fakih ve zâhid olan bu zat ilmi ve dindarlığıyla tanınırdı. 492/1098 yılında vefat etti.²

Ebu Ali Hasan b. Saîd b. Hasan el-Kureşî, 450/1058 yılında Cezire'de doğdu. Bağdatta fıkıh eğitimi aldıktan sonra meleketine geri döndü. Bir süre Cezire kadılığı yaptı. Kadılıktan azledilince Amid'e gidip oraya yerleşti. 544/1149 yılında vefat etti.³

Ebu'l-Kasım Hibetullah b. Süleyman b. Davud b. Abdurrahman b. ed-Deyyâl el-Cezerî, Cizre'li bir hadis âlimidir. Cizre'de yaşayan Kadı İbrahim b. Muhammed el-Meymûnî'den 371/981 yılında hadis dersleri aldı. Onunla birlikte bu derslere katılan Cizre'li âlimler arasında Ebu Zekerîya Yahya b. Ammâr el-Cezerî ve Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Bezzâr İbnu'l-Keleksî de vardı. Daha sonra Amid'e gelen Hibetullah buradaki evinde Hadis dersleri verdi. Bu derslere katılanlar arasında ünlü Şafii âlimi Nasr b. İbrahim ez-Zâhid de vardı. Ardından Meyyâfârikîn'e giden Hibetullah burada Meyyâfârikîn Camii'nde Hadis dersleri verdi. Bu derslere iştirak edenler arasında ise Abdulaziz b. Ahmed el-Kettânî gibi büyük Hadis âlimleri vardı.⁴ Receb 389/ Haziran 999 tarihinde doğan Kettânî büyük bir hadis âlimi olup çokça Hadis dinledi ve yazdı. Hadis dinlemeye 407/1016 yılında başladı. Bu amaçla uzun yolculuklar yaptı. Şam'a ve Irak gidip orada birçok âlimden hadis dinledi. 417/1026 yılında Bağdat'a gitti. Daha sonra Diyarbekir, Cezire ve civar yerlerdeki şehirlere gitti.⁵ Meyyâfârikîn'de Ebu't-Tayyib Selâme b. Muhammed b. İshak el-Amidî el-Bezzâz eş-Şâhid'den hadis dinledi.⁶ Erzen'de Ebu'l-Hasan Ali b. Abdulkadir b. Buzey' b. Hasan es-Saymerî'den hadis dinledi.⁷ Musul, Nusaybin, Beled, Menbiç gibi şehirlere uğrayarak buralarda da hadis dinledi. Kendisinden de çok sayıda kimse hadis rivayet etti. Güvenilir ve dürüst bir âlim olan Kettânî 25 Cemâziye'l-Ahir 466 (26 Şubat 1074) tarihinde vefat etti.⁸

Vehbân b. Halife el-Cezerî, Cizre'li kıraat âlimlerindendir. Muhammed bin İsmet ve Ahmed b. İbrahim el-Müeddibden kıraat okudu. Cizre'de bulunduğu dönemde Ebu'l-Kasım Yusuf b. Ali el-Huzelî el-Buskerî Cizre'ye geldi ve ondan kıraat okudu. Huzelî, Mağrip asıllı bir kıraat âlimidir. Ramazan 403/1012-1013 tarihinde Mağrib'de doğdu. 425/1033-1034 yılında Afrika'dan Maveraunnehr'e kadar birçok yeri gezip buralardaki âlimlerden kıraat ilmi okudu. Bu amaçla geldiği Cizre'de Vehbân b. Halife'den, Amid'de Kadı Muhammed bin el-Bağl'den ve Meyyâfârikîn'de de Hüseyin b. Mansûr'dan kıraat okudu. Huzelî 458/1065-1066 yılında Nizamülmülk tarafından Nisabur Nizamiye Medresesi'ne tayin oldu. Vefat yılı olan 465/1072-1073 yılına kadar burada kaldı.⁹

Ebu Mansûr Said b. Ahmed el-Cezerî el-Kâdî, Cizreli bir kıraat âlimiydi. Kıraat öğrenmek için Dımaşk'a gitti ve burada Ebu Ali Hasan b. Ali el-Ehvazî'nin yanında kaldı ve Kıraat-ı Seb'a eğitimi aldı. Ayrıca hocasının kıraat ilmine dair *el-Mucez* isimli kitabını başından sonuna kadar okudu. Cizre'ye döndüğünde 493/1099-1100 yılında bu eseri okutmaya başladı. Ondan bu eseri okuyanlardan biri de Ebubekir Muhammed b. Ali b. Selâme ed-Darimî el-Amidî'dir.¹⁰

Ebubekir Muhammed b. Hasan el-Beşnevî, Cizre bölgesinde yaşayan Beşnevî Kürtleri'ne mensup bir âlimdir. Cizre'de doğup büyüdü. Beşnevî Cezire'de bulunduğu dönemde ona talebelik

¹ İbn Asâkir, *Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullâh* (ö. 571/1175), *Târihu Medîneti Dımaşk, I-LXXX*, (Thk.: Ömer b. Ğarâme el-Ömerî) Beyrut, 1995, XXXVIII, 350

² Subkî, Tâceddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfi (ö. 771/1369), *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ*, (Thk.: Abdulfettâh Muhammed Hulv ve Mahmûd Muhammed et-Tannâhî) Kahire, 1992, IV, 193-194.

³ Subkî, *a.g.e.*, 61.

⁴ İbn Asakir, VI, 274-275

⁵ İbn Asakir, XXXVI, 262

⁶ İbn Asakir, XXXIV, 92

⁷ İbn Asakir, XLIII, 75-76

⁸ İbn Asakir, XXXVI, 262-265;

⁹ Zehebî, II, 815-820; İbnu'l-Cezerî, II, 345-348.

¹⁰ Zehebî, II, 877; İbnu'l-Cezerî, I, 276.

yapanlardan biri de Ebu'l-Hasan el-Harâitî'ydi. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî ile beraber Kudûs'te İbn Tâhir el-Kureşî'den ilim okudu.¹

Mervânîler döneminde dikkat çeken en önemli şahsiyetlerden biri kuşkusuz Mervânîler'in saray şairlerinden Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Dâvud el-Kurdî el-Beşnevî'dir. Cezîretu İbn Ömer (Cizre) civarında yaşayan Beşnevî aşiretine mensup bu zat Mervânîler döneminin meşhur şairlerinden biridir. Fınik Kalesi'nin hâkimi olan Beşnevî hükümdarının amcazadesiydi. Kaleme aldığı en önemli eserleri *Resâilu'l-Beşnevîyye*, *Kitabu'd-Delâil* ve *Dîvânü's-Şi'ir*'dir. İbnu'l-Esîr tarafından nakledilen şiirlerinde ise Beşnevî aşiretinin, Bâz b. Dostek'e ve onun yeğenleri olan Mervânîler'e verdiği desteklerden söz eder. Şiirlerine milli temalar hâkimdir. Beşnevî, 465/1072-1073 yılında vefat etti.²

Gayri Müslimler

Cizre'de bulunan önemli Hristiyan mabedlerinden biri *Deyru'l-Cûdî* 'dir. Cizre'ye 7 fersah uzaklıkta Hz. Nuh'un gemisinin konduğu Cûdî Dağı'ndaki bir tepenin başına inşa edilmiş olan bu manastır hakkında Cizre bölgesindeki Hristiyanlar ilginç olaylar anlatırlar.³ Bir diğer önemli ibadethane de *'Umr Ekmûn* manastırındır. Cizre şehrindeki Cûdî Dağı yakınlarındaki bir tepeye kurulmuş olan bu manastır kaliteli şaraplarıyla tanınırdı. Etrafında çok miktarda ağaç bağ ve bahçenin bulunan Umr Ekmûn Manastırı 448/1056 yılında Mervânî ülkesine gelen Selçuklu sultanı Tuğrul'un beraberindeki askerler tarafından yağmalandı. Manastırda yaklaşık 400 rahip yaşamaktaydı. Selçuklu askerleri bu rahiplerden 120 tanesini boğazladılar. Geri kalanlar ise fidye olarak 6 Mükke kadar altın ve gümüş vererek canlarını kurtardılar.⁴

Mervânîler'in yıkılmasından yarım asır kadar sonra yani 561-569 (1165-1173) yılları arasında bölgeyi ziyaret eden Endülüslü Yahudi seyyah Binyâmîn et-Tatîlî verdiği bilgiler Mervânî şehirlerindeki Yahudiler'in oranını ve etkinliğini göstermesi açısından önemlidir. Zira Binyâmîn, gezdiği şehirlerdeki Yahudiler'in nüfusuna dair somut rakamlar vermektedir. Bu kabilden olmak üzere Cezîretu İbni Ömer (Cizre)'i anlatırken, şehrin Ararat dağının eteklerinde Dicle kıyısında, Hz. Nuh'un gemisinin konduğu yere dört mil uzaklıkta bir mesafede kurulduğunu, ilk kurucusu olan Ömer b. Hattâb et-Tağlibî'nin bu geminin enkazı ile bir cami inşa ettirdiğini ifade eder. Daha sonra buraya yakın bir yerde Kâtip Azra tarafından inşa edilmiş bir Yahudi sinagogunun varlığından söz eder. Yahudiler'in dini bayramlarında bu sinagogu ziyarete gelip burada ibadet ettiklerini söyler. Binyâmîn bu tarihte Cizre şehrinde 4000 Yahudi'nin yaşamakta olduğunu kaydeder.⁵

Sonuç

Yaklaşık bir asır Mervânî hâkimiyetinde kalan Cizre şehri o dönemde önemli siyasi, kültürel ve sanatsal faaliyetlere sahne olmuştur. Mervânî hükümdarlarının bu şehirde para bastırmaları onların buradaki hâkimiyetlerini kanıtlayan en önemli bulgulardır. Öte yandan bu dönemde şehir surlarında yapılan imar faaliyetlerinin yanı sıra şehirde kurulan Nizamiye Medresesi de şehri önemli kılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Cizre'deki ilim geleneğine kuşkusuz derin etkilerde bulunmuş bu medrese İslam dünyasındaki en eski medreselerden biridir. Nitekim biyografi kaynakları bu dönemde Cizre'den çıkmış çok sayıda âlim hakkında bilgiler sunmaktadır. Cizre şehrinde sadece Müslümanların değil aynı zamanda Gayrimüslimlerin yaşadığını da görmekteyiz. Özellikle de Yahudiler'in yoğunluğu dikkat çekmektedir. Kuşkusuz bu barış ortamının sağlanmasında Mervânîler'in çoğulcu anlayışlarının katkısı büyüktür. Cizre Mervânîler için her zaman önemli bir sığınak olmuştur. Nitekim Selçuklu istilasına uğrayan Mervânî ülkesinde yaşama şansı bulamayan Mervânî hükümdarı Nâsiruddevle Mansûr kaçıp Cizre'ye gelmiş ve burada yaşamını sürdürmüştü. Onun ölümünden sonra eşi Sittunnâs da Cizre'ye bağlı Fınik kalesine yerleşti. Bu da Cizre'nin Mervânîler için taşıdığı sembolik önemi gözler önüne sermektedir.

¹ Silefi, 26, 376

² İbn Şehrâşub, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali (ö. 588/1192), *Meâlimu'l-Ulemâ fî Fihristi Kutubi's-Şia ve Esmâi'l-Musannifin*, tkd. Muhammed Sâdık Âlu Bahri'l-'Ulûm, Beyrut, 42; İmâdeddin el-İsfahânî, Muhammed b. Muhammed (ö. 597/1201), *Harîdetu'l-Kasr ve Cerîdetu'l-Asr*, I-XIII, (Thk: Şükrü Faysal) Dimaşk, 1955, II, 451; İbnu'l-Esîr el-Cezerî, a.g.e., VII, 434.

³ Şâbuştî, a.g.e., 309.

⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 499; İbnu'l-Esîr el-Cezerî, a.g.e., VIII, 143.

⁵ Binyâmîn et-Tatîlî, a.g.e., 286-287.